

IN MARGINE

‘GENEZEN, UIT INGESCHAPEN NEIGING GEBOREN’ BOERHAAVE EN HET GENIEBEGRIIP IN DE NEGENTIENDE EEUW

Rick HONINGS

Abstract – In the nineteenth century the Leiden physician, naturalist, chemist and professor Herman Boerhaave (1668-1738) received a lot of new attention. In 2011 a biography of Boerhaave by Luuc Kooijmans was published. In this article, the question will be answered in which way Boerhaave was represented in the Dutch literature of the nineteenth century. He was not only seen as a national hero, but also, in the context of the upcoming cult of genius, as an example of the ‘true doctor’.

De Leidse arts, natuuronderzoeker, scheikundige, botanicus en hoogleraar Herman Boerhaave (1668-1738) [afb. 1] staat te boek als een bijzonder en veelzijdig mens: een ‘wetenschappelijke omnivoor’ (Otterspeer 2002, 224).¹ In Leiden wordt hij onder meer geëerd met een standbeeld van de Duitse beeldhouwer Jean Theodore Stracké (1817-1891) [afb. 2] en met een naar hem vernoemd museum over de geschiedenis van de geneeskunde.² Tegenwoordig leeft hij vooral voort als de ontdekker van het ‘Boerhaave-syndroom’: een meestal dodelijke inscheuring van de slokdarm als gevolg van veelvuldig braken. De diagnose stelde hij in 1723 door een autopsie op het lichaam van Jan Gerrit van Wassenaar, de broer van de Leidse burgemeester. Deze was, gekweld door gruwelijke pijnen na een kort ziekbed overleden, toen hij na een copieuze maaltijd braakmiddelen had ingenomen. Dit verhaal wordt verteld in de in 2011 verschenen biografie van Luuc Kooijmans: *Het orakel, De man die de geneeskunde opnieuw uitvond, Herman Boerhaave 1669-1738* (Kooijmans 2011, 269-271).

* De auteur is verbonden aan de Universiteit Leiden.

¹ Op deze plaats wil ik Peter van Zonneveld bedanken voor het kritisch meeziën, maar ook voor het feit dat hij mij heeft gewezen op de door Boerhaave geplante tulpenboom in de Leidse Hortus Botanicus. Dit artikel is geschreven in het kader van mijn stipendium van de Niels Stensen Stichting aan de Freie Universität in Berlijn.

² Over Boerhaave en (zijn sporen in) Leiden, zie Luyendijk-Elshout 1994. De beeldhouwer J.T. Stracké is ook bekend vanwege zijn standbeelden van Hendrik Tollens in Rotterdam en Jan van Nassau te Utrecht.

Afbeelding 1: J. Houbraken, J. Wandelaar, Portret van Herman Boerhaave (1668-1738).
Regionaal Archief Leiden.

Afbeelding 2: Prentbriefkaart met gezicht op het standbeeld van Boerhaave te Leiden, circa 1900. Regionaal Archief Leiden.

Een geneeskundige *celebrity*

Al tijdens zijn leven was Boerhaave een *celebrity*. Uit heel Europa kwamen studenten naar Leiden om colleges bij hem te volgen. Boerhaave wist de aandacht van zijn toehoorders, doorgaans zo'n tachtig of negentig, vast te houden door zijn colleges niet van het papier voor te lezen, maar door uit de losse pols te vertellen en theorie af te wisselen met anekdoten over bijzondere ziektegeschiedenissen. Bovendien gaf hij zijn leerlingen, in de geest van Hippocrates, onderwijs aan het bed, waarmee hij een impuls gaf aan het ontstaan van de moderne geneeskunde. Zijn handboek over de grondslagen van de geneeskunde, *Institutiones medicinae* (1708), werd op diverse plaatsen in Europa gebruikt voor onderwijsdoeleinden.

Vele van zijn oud-discipelen zouden voorname posities innemen aan Europese universiteiten en vorstenhoven. Zo werd de Nederlandse geneeskundige Gerard van Swieten, die bij Boerhaave had gestudeerd, lijfarts van de Oostenrijkse keizerin Maria Theresia.³ De Zwitser Albrecht von Haller volgde colleges bij Boerhaave tussen 1725 en 1727. Hij was onder de indruk van zijn leermeester en stelde dat deze, ondanks zijn faam, leefde als een 'armer Bierbrauer'. Hij beschreef hem als 'ein unansehnlicher vierschrotlicher Mann mit Katzen-Augen, einer kleinen Nasen, und schwarzem Gesichte, verstrubelte Haare, schlecht[e] Hut, grau elend Kleid, grobe Schuh, ohne Degen' (Haller 1979, 92). Omwille van zijn verstrekkende invloed werd Boerhaave wel de 'leermeester van geheel Europa' genoemd.⁴

Boerhaaves gezag was zo groot dat zelfs tsaar Peter de Grote hem om advies vroeg. Beroemde wetenschappers, zoals de Zweedse plantkundige Carl Linnaeus, die hem enige tijd voor zijn dood bezocht, waren onder de indruk van het Leidse orakel. Naar verluidt was hij zo bekend dat een brief die uit het Verre Oosten was verzonden met op de envelop slechts 'aan de heer Boerhaave, geneesheer in Europa' op het juiste adres aankwam. Kooijmans (2011, 360) heeft deze anekdote naar het rijk der fabelen verwezen. De brief, geschreven door de heerser van Tunis, kwam bij Boerhaave terecht omdat hij werd overhandigd aan de Nederlandse consul, die hem naar Den Haag doorstuurde. Het broodjeaapverhaal, dat in de negentiende eeuw en zelfs nu nog wordt verteld, bewijst wel dat Boerhaave een 'merk' werd.⁵

³ Zie hierover Van der Korst 2003 en Frederiks 2000.

⁴ Haller typeerde hem als: 'communis Europae praeceptor'. Zie Otterspeer 2002, 259 en Knoeff 2010.

⁵ De anekdote wordt verteld in het door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen uitgegeven schoolboekje: *Levensschetsen van vaderlandsche mannen en vrouwen 2*. Haarlem 1839, 15:

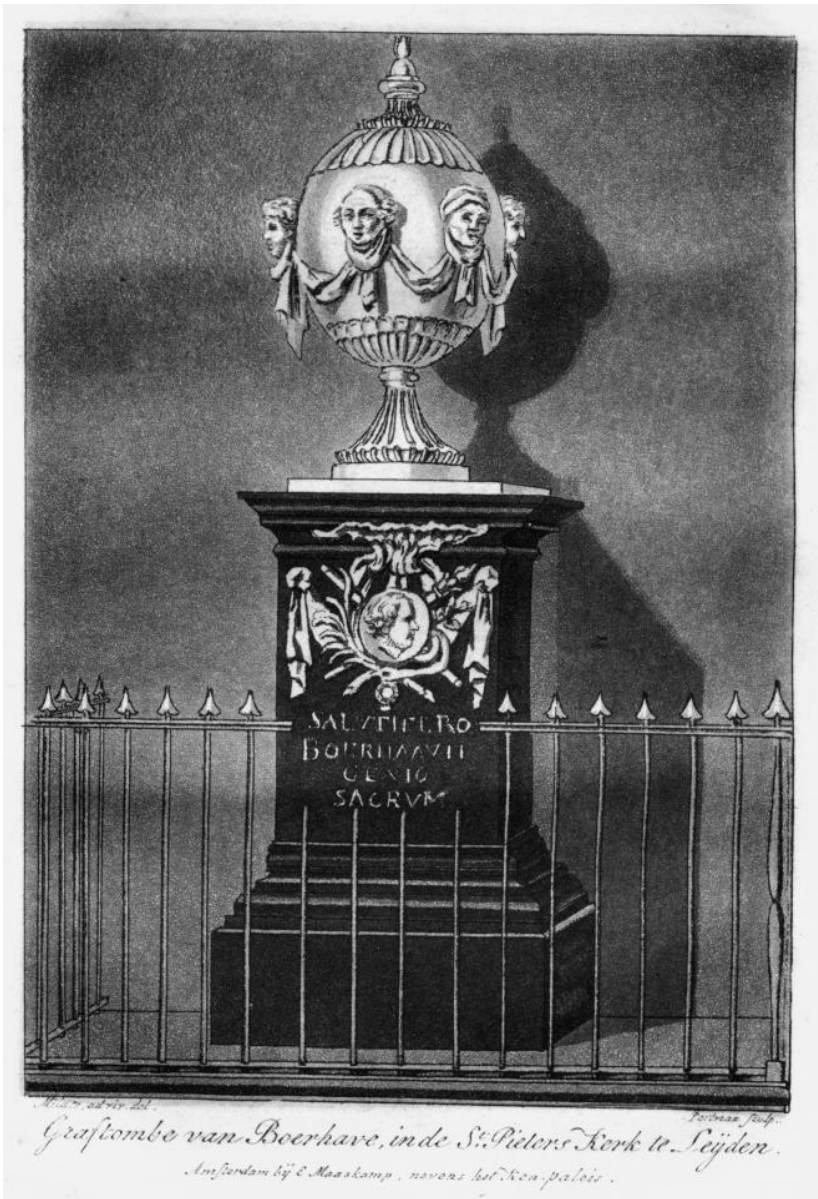
Na zijn dood in 1738 waren de loftuizingen niet van de lucht en werd hij door velen geroemd, waardoor zijn status als orakel bleef bestaan: 'Een menigte lijkdichten trok voorbij, geschreven niet alleen door gediplomeerde dichters maar ook door volkse *stand-up poets*, die hun producten als vliegende vellen in de stad aanplakten; een menigte eloges volgde, ook van de geleerde genootschappen waarvan Boerhaave lid was' (Otterspeer 2002, 279). Daarna barstte de strijd los om zijn geestelijke nalatenschap: 'Zijn lichaam was begraven, maar de geest van Herman Boerhaave waarde nog lang rond, in heel Europa' (Kooijmans 2011, 362).

Kooijmans besluit zijn boek met een kort hoofdstuk over de postume beeldvorming, maar gaat enkel in op de tijd onmiddellijk na Boerhaaves overlijden. Door zijn roem in binnen- en buitenland heeft Boerhaave diverse Nederlandse auteurs geïnspireerd om over hem te schrijven. Omdat zijn levensloop veel minder tot de verbeelding sprak dan dat van andere vaderlandse helden – zoals de gravin Jacoba van Beieren (Honings e.a. 2012) – gebeurde dit echter in mindere mate. Boerhaave woonde zijn gehele leven in de omgeving van Leiden. Hij was vaak te vinden in de tuin van zijn buitenplaats Oud Poelgeest, waar hij planten uit de hele wereld bijeenbracht, omdat de *Hortus Botanicus* van de universiteit te weinig ruimte bood. De verste reis die hij maakte was naar Harderwijk, om er een promotie bij te wonen. Boerhaave had een rustig gezinsleven en was vooral druk met zijn academische werkzaamheden. Toch bleek hij een geliefd onderwerp voor literatoren. Vooral in de vroege negentiende eeuw – toen het nationalisme tierde en er behoefte was aan helden van eigen bodem – werd Boerhaave ingezet bij het ontwikkelen van een nationale identiteit (e.g. Jensen 2008, 7).⁶

In dit artikel zal ik ingaan op de beeldvorming van Boerhaave in de vroege negentiende eeuw – een onderwerp dat tot op heden buiten beschouwing is gelaten, ook in de biografie van Kooijmans. Hoe werd Boerhaave in de negentiende eeuw in de Nederlandse letterkunde gerepresenteerd? Met andere woorden: hoe werd zijn 'Nachleben' of met een meer recente term 'tweede leven' geconstrueerd (Van Heerikhuizen e.a. 2010)? Behalve dat er belangstelling was voor Boerhaave uit cultuurnationalistische motieven, lijkt het erop dat Boerhaave ook een rol speelde in het geniedebat in

⁶ 'Uit een ander werelddeel werd aan hem een brief geschreven, alleen ten opschrift hebbende: *Aan BOERHAVE in Europa*, en deze brief kwam bij den Man, die in alle deelen van *Europa* beroemd was, gelijk gij ligtelijk begrijpen kunt, spoedig te regt.' Zie hierover ook het *Nederlandsch Magazijn* 1836, 336 en het *Penning-magazijn voor de jeugd* 1836, 203.

⁶ Over (cultureel) nationalisme in de negentiende eeuw: Bank 1990; Van Sas 2004; Jensen 2008; Honings 2011.

Afbeelding 3: Graftombe van Boerhaave, de 'Leermeester van Europa', in de Leidse Pieterskerk, uit: Evert Maaskamp, *Reis door Holland, in brieven*, deel 2. Amsterdam, 1808. Universiteitsbibliotheek Leiden.

de vroege negentiende eeuw. Vooral een prijsverhandeling uit 1813, geschreven door J.L. Kesteloot, is in dit opzicht van belang. Dit werk kan illustreren dat het geniebegrip niet alleen op de letterkunde van toepassing was, maar dat de romantische oorspronkelijkheidseis ook op andere gebieden werd geprojecteerd.

Reizigers, schoolboekjes en een vertaling

In de negentiende eeuw bleven velen Boerhaaves lof verkondigen. Buitenlandse toeristen die Leiden bezochten, volgden vrijwel allemaal een vast programma: ze bezochten het academiegebouw, de botanische tuin, de bibliotheek, het Stadhuis, de Burcht en de vele musea die de stad te bieden had.⁷ Een andere bezienswaardigheid was Boerhaaves monument in de Pieterskerk [afb. 3], waar hij ligt begraven: 'a simple urn, standing on a pedestal [piëdestal] of black marble, which has a small medallion representing the bust of that extraordinary man, and within the pretty festoon which ornaments it, are inscribed: – "Simplex Sigillum Veri." and below "Salutifero Boerhaavi genio Sacrum"' (Macgregor 1835, 166-167).⁸ De Engelsman William Chambers bezocht in de herfst van 1838 de Boerhaave-plekken van de stad en typeerde hem als een geneeskundige revolutionair. In de Senaatskamer van het academiegebouw bekeek hij diens beeldtenis: 'The portrait of Boerhaave is almost the only one without a wig, and his face is by no means that of a grave doctor; it is full of sociability and humour, and impresses us with the idea that he was a man above practising any mystery in his profession' (Chambers 1839, 29). De Duitser Friedrich Karl von Strombeck schreef over zijn bezoek in 1837: 'In diesem Saale also erblickte man die äußere Gestaltung eines Boerhave, dieses Hyppocrates der neuern Zeit' (Strombeck 1838, 172-173). Dergelijke getuigenissen bewijzen dat Boerhaave in de negentiende eeuw een beroemdheid was.

Een door Boerhaave geplante tulpenboom in de tuin van Oud Poelgeest was evenzeer een toeristische attractie. In de negentiende eeuw stond er een bordje bij met het opschrift: 'Dit pronkstuk der natuur, dees wijdvermaarde tulp is door Boerhavens telg dees Heuvel toegewezen, door kunst en zorg

⁷ Over het beeld van Leiden 'in vreemde ogen': Van Zonneveld 1988 en Honings 2011.

⁸ Het eerste citaat was de bekende lijfspreuk van Boerhaave: 'Eenvoud is het kenmerk van het ware'.

Afbeelding 4: Tekening van de tulpenboom van Boerhaave op Oud-Poelgeest, circa 1857. Regionaal Archief Leiden.

behoed zints meer dan dertig jaar' [afb. 4].⁹ In 1855 bleek de trots van weleer een 'ouden wechmolmenden tulpenboom' (Van Zonneveld 1989,

⁹ Het bordje is te zien op een tekening van L. Springer, *De Tulpen-boom van Boerhaave, op Poelgeest, onder Oegstgeest* (1857). Regionaal Archief Leiden, signatuur: PV81715. Zie ook Van Zonneveld 1985, 17. Uitlopers van deze tulpenboom zijn tot op de dag van vandaag zichtbaar, de stam is echter verdwenen.

24). Aan het eind van de eeuw merkte de predikant Jacobus Craandijk op (in zijn werk *Wandelingen door Nederland met pen en potlood*) dat de boom 'ziek en afgeleefd' was: 'Het lood, op de gaten en spleten in tronk en takken gespijkerd, heeft zijn' ondergang zeker vertraagd, maar het kan toch op den duur het leven niet houden in den verweerden getuige van een' schoonen, roemrijken tijd.' Het bord met het versje uit 1817 zou volgens Craandijk 'welligt binnen weinige jaren naar den zolder van 't kasteel moeten verhuizen' (Craandijk 1875-1884/6, 251).

Boerhaave was eveneens een inspiratiebron voor wetenschappers. Er verschenen verscheidene studies en dissertaties over hem, en er was zelfs een naar hem vernoemd blad: *Boerhaave, tijdschrift voor genees-, heel-, verlos- en artsennijmengkunde* (1839-1848). Korte biografieën van Boerhaave verschenen in tijdschriften zoals het *Nederlandsch magazijn, ter verspreiding van algemeene en nuttige kundigheden* en het *Hollandsch penning-magazijn voor de jeugd*.¹⁰ In schoolboekjes mocht zijn naam evenmin ontbreken, zoals in de door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen gepubliceerde *Levensschetsen van vaderlandsche mannen en vrouwen* (1839). De bijdrage bevatte ook een versje, 'Eerzuil van HERMANUS BOERHAVE', bij een afbeelding van het Leidse grafmonument (*Levensschetsen* 1839, 11):

Der zieken raad en hulp, de Godspraak zijner dagen,
Die 't gansche wereldronde deed van zijn' roem gewagen,
Boerhaave, is deze zuil in Leydens vest gesticht:
Zoo kwijt zich 't nageslacht erkentlijk van zijn' pligt.
Dat elk met eerbied op 's Mans deugd en wijsheid stare,
En denk: 't Eenvoudige is het zegel van het ware.

Dat Boerhaave ook de belangstelling van letterkundigen genoot, bleek uit het feit dat de biografie over Boerhaave van de Londense literator Samuel Johnson (1709-1784) in 1836 werd vertaald naar het Nederlands. De oorspronkelijke Engelstalige biografie werd in 1739 in vier afleveringen gepubliceerd in het Engelse culturele tijdschrift *The Gentleman's Magazine*. Johnsons biografie leunde sterk op de *Oratio academica, in memoriam Hermanni Boerhaavii* die professor Albert Schultens in 1838 ter nagedachtenis van Boerhaave had gehouden. De Nederlandse vertaling, *Het leven van Herman Boerhaave*, was van de hand van niemand minder dan de Leidse bibliothecaris en letterkundige Jacob Geel (Schoneveld 1983, 1984).¹¹

¹⁰ *Nederlandsch Magazijn* 1836 en *Penning-magazijn voor de jeugd* 1836.

¹¹ In 1994 verscheen een tweetalige editie, bezorgd en ingeleid door C. Schoneveld (Schoneveld 1994).

Boerhaave in de letteren

Nederlandse auteurs noemden Boerhaave in hun werken of kozen hem als onderwerp. Nicolaas Beets geeft in zijn verhaal 'Een onaangenaam mensch in den Haarlemmerhout' uit de *Camera Obscura* een medicijnenstudent de schuilnaam 'Boerhave', omdat deze anoniem wil blijven uit angst voor 'recensenten-hatelijkheden' (Van den Berg e.a. 1998, 37). Ook in Jacob van Lenneps roman *De lotgevallen van Ferdinand Huyck* (1840) komt de naam voor. Een van de personages merkt op dat hij naar Leiden is geweest 'om Professor Boerhaave te raadplegen' (Van Lennep 1840/2, 162). Uit het leer-dicht *De ziekte der geleerden* (1807) van Willem Bilderdijk blijkt dat deze Boerhaave als geleerde waardeerde (Van Eijnatten 1998, 191); in een ander dichtstuk duidde hij hem aan als 'den ongelijkbren man' (Bilderdijk 1856-1859/11, 425). De Haarlemse auteur annex uitgever Adriaan Loosjes liet een van zijn personages uit zijn prozawerk *Katwijk's zomertogtje* (1805) een zelfgeschreven lofdicht declameren op Boerhaave, de grote en brave man, 'om kunst, om deugd verheven' (174):

o Dichter, die 's Mans roem voldingt,
 Die waardiglijk de grootheid zingt
 Van d'Arts, door 't wereld rond bewonderd,
 Wiens kunst nog d'arm des doods bedwingt,
 Schoon bij de dooden afgezonderd.
 Mijn kracht is voor die taak te kleen.
 o Leyden! o Bataafsch Atheen!
 (Loosjes 1805, 173)

Jan Frederik Helmers liet zich eveneens uit over Boerhaave, in zijn befaamde verzetsdicht *De Hollandsche Natie* (1812), dat hij in de Franse tijd publiceerde.¹² Hij bestreed, vanuit cultuurnationalistische motieven, het vooroordeel dat Nederland geen helden had voortgebracht: 'De vreemdling blooze en zwijg', die schreeuwt, in trotschen waan,/ Dat nimmer geestkracht heeft op Hollandsch grond bestaan,/ Dat nooit de kunst hier heeft haar heilig vuur ontstoken./ Ik noem Boerhaven; – en mijn landaard is gewroken.' Hij vervolgt:

Wat vloed van zielen stroomt hier heen naar Leydens wal?
 Daar leeft de Genius, die 't menschedom redden zal.
 Boerhavens woning wordt, Geneeskunst, thans uw tempel!
 De kranke uit Noord en Zuid, treedt waggelend op den drempel.
 't Orakel spreekt; en de aard' geeft aan die taal gehoor!

¹² Zie ook de recente editie van Lotte Jensen: *De Hollandsche Natie* (Nijmegen, 2009).

Een nieuwe levenskracht stroomt straks elks aadren dóór!
 Ja! van het gloeiend Oost', in stroomen vuurs bedolven,
 Tot in den nacht van 't Noord', een spel der wilde golven,
 Geeft Hollandsch Esculaap¹³ zijne onherroepbre wet.
 Hij spreekt, de ziekte vlugt: – het menschedom is gered.
 (Helmers 1812, 140-141)

De Amsterdamse dichter Cornelis Loots schreef een werk dat geheel aan Boerhaave is gewijd: 'Lofdicht op Hermanus Boerhave'. Hij schreef het dichtstuk in 1812, maar publiceerde het pas enkele jaren later in het eerste deel van zijn *Gedichten* (1816). Uit zijn lofzang blijkt dat Loots een verheven opvatting had over de geneeskunde. De ontdekking ervan stelde hij voor als het vinden van licht in de duisternis, vergelijkbaar met de opkomst van 'een zon, voor wie en mist en nacht vergaat' (86). De geneeskunst was lange tijd onderdrukt door 'priesterdwang' (89). Pas met Hippocrates, 'der goden gunsteling' (93), veranderde er iets:

't Was hij die van de zon 't oorspronkelijk licht ontfing,
 Dat nog geen' sterveling in de oogen had gevonkeld,
 't Was hij, die paden vond, eenvoudig, ongekronekeld;
 't Was hij, die langs de paân der kwalen oorsprong zocht,
 En wat natuur, die leed of streed, van zelf vermogt.
 (Loots 1816-1817/1, 93-94)

Daarna verviel Europa weer in duisternis; de middeleeuwen deden hun intrede: 'Geneeskunst! toen zaagt gij uw tempelen verlaten,/ Met al wat heilzaam was, ook u vervolgen, haten:/ Uw schoone eenvoudigheid, gevormd naar Grieksche leest,/ Moest zich verbuigen naar den lagen kloostergeest' (Loots 1816-1817, 95). Na dit donkere tijdvak trad Boerhaave naar voren, wiens geest 'tot hooge vlugt geboren' was. Hij was de redder van de geneeskunde: 'Nu treedt de menschheid toe, verscheurd door wee en pijnen,/ BOERHAVE! Neêrland wenkt, gij doet de smart verdwijnen' (Idem, 97). De geboorte van Boerhaave was van even groot belang als die van Hippocrates, aldus Loots. Boerhaave liet zich leiden door eenvoud, niet door waanbeelden uit het verleden:

BOERHAVE! gij verscheent, gij zaagt dien warklomp woelen,
 En al de tuimeling van 't wijd verdeeld gevoelen:
 Een staf was in uw vuist; met welbestierden slag,
 Spleet gij den klomp van een, daar rees de heldre dag:

¹³ *Esculaap* verwijst naar de Griekse god van de geneeskunde, *Asklepios* (in het Latijn gespeld als *Aesculapius*). Het symbool van de deze godheid is de slang, die door te vervellen geneest en opnieuw geboren wordt.

Dezelfde dag, het licht dat HIPPOCRAAT bestraalde,
 En 't eenig zuivere dat van den hemel daalde;
 Als kaf verschopte uw voet der eeuwen ijden waan,
 Op hun verdelgde leer gingt ge als verwinnaar staan.
 (Loots 1816-1817/1, 100-101)

Boerhaave wordt in het dichtstuk voorgesteld als een oorspronkelijk *genie*: iemand die geen voorgangers navolgt, maar in alles origineel is en zijn eigen weg bepaalt, net als Columbus:

BOERHAVE! 't was uw geest, die, in COLOMBUS sporen,
 Den doortogt zocht, waar 't pad voor ieder scheen verloren;
 Die, fier op eigen kracht, en slaaf van niemands waan,
 Het oog dorst op de zon der zuivre waarheid slaan.
 (Loots 1816-1817/1, 103-104)

Boerhaave was niet alleen een genie, maar ook een ware vaderlander:

Verheven kloeke geest! zoo hoog in vlugt gestegen,
 Die Neêrland in de schaal der volken zwaar deedt wegen,
 Den mond des vreemdelings, hoe vast door nijd geklemd,
 Ontsloot, en hebt tot lof uws vaderlands gestemd.
 (Loots 1816-1817/1, 108)

De voorstelling van Boerhaave als een originele geest komt ook voor in het vers 'De kritiek' van de jurist M.C. van Hall. Een dichter moest zich niet laten leiden door kunstrechtters, maar zijn eigen afwegingen maken, stelde hij. Dat gold ook voor de geneeskundige:

Een breinloos hoofd stort steeds op 't geen hij waant te weten;
 Die naauwlijks kruiden mengt, durft zich Geneesheer heeten.
 Hij schrijft zelf midlen voor, – 'BOERHAVE en hij zijn één,
 Zijn Meester wist het niet – hij kent de kunst alleen!
 (Van Hall 1839, 200)

Boerhaave als prijsvraagonderwerp

Ten slotte duikt de naam van Boerhaave op in een prijsvraag van de *Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen*: een van de invloedrijkste letterkundige genootschappen uit de eerste helft van de negentiende eeuw (Honings 2010, 2011). Er werden niet alleen lezingen georganiseerd, maar het bestuur schreef jaarlijks ook verschillende onderwerpen uit voor prijsvragen, waarmee inzenders een gouden erepenning in de wacht

konden slepen. Voor sommige prijsvragen moest er een lofrede worden geschreven. Onderwerpen van dit soort prijskampen waren nationale figuren – stadhouders, politici, geleerden, literatoren en andere grote historische Nederlanders – zoals Erasmus, Pieter Corneliszoon Hooft, Frederik Hendrik, Johan de Witt, Christiaan Huygens, Spinoza en Petrus Camper. De lofrede bleek populair; voor dit type prijsvragen waren er relatief veel inzendingen (vergeleken met andere genootschapsgenres). Door de strenge beoordelingscriteria werden in de praktijk slechts weinig lofredenen met goud bekroond.

Een van de inzendingen die wel een ereprijs ontving, had betrekking op Boerhaave. De tekst was geschreven door de Vlaming Jacob Lodewijk Kesteloot (1778-1852). Deze was België ontvlucht om de napoleontische conscriptie te ontlopen en had in Leiden medicijnen gestudeerd. In 1800 promoveerde hij op een dissertatie over dysenterie. Nadien werkte hij als geneesheer in dienst van Lodewijk Napoleon. In 1817 zou hij worden benoemd tot hoogleraar aan de pas opgerichte universiteit van Gent. Hij was een vriend van Bilderdijk, met wie hij ook correspondeerde.¹⁴ Kesteloots 'Lofrede op Hermanus Boerhaave' werd in 1813 met goud bekroond. In 1825 verscheen een tweede druk. Bilderdijk schreef naar aanleiding hiervan een versje. Daarin gaf hij Cornelis Loots een veeg uit de pan. In tegenstelling tot Kesteloot was Loots volgens hem niet in staat recht te doen aan de verdiensten van de grote Boerhaave:

Geen onbedachte vlucht op uitgeslagen vlerken
 Vermag dit. LOOTS, sta af! blijf in uw eigen perken!
 Uw toon, hoe hoog gestemd, vernedert. Neen, verstom!
 't Is schennis die gy pleegt aan 't Godlijkst heiligdom.

Kesteloot mocht wel zijn visie geven, omdat hij een 'voedsterling' was van Boerhaave: 'Uw Lofrede is haar Held, de Held uw Rede waard' (Bilderdijk 1856-1859/11, 425).¹⁵

Welk beeld schetst Kesteloot van Boerhaave? Na een overzicht van de geschiedenis van de geneeskunde en van het leven van Boerhaave, loofde hij Boerhaave om twee redenen. Hij roemde hem omwille van zijn verdiensten voor het vaderland en het mensdom – hier spelen cultuurnationalistische motieven – en omdat hij het toonbeeld was van de 'ware' arts, die 'boven het menselijke verheven' was. Hij karakteriseerde Boerhaave als

¹⁴ Bilderdijk 1836-1837/5, 246-251.

¹⁵ Het versje verscheen in de tweede druk van Kesteloots *Lofrede op Hermannus Boerhaave*. Leiden 1825.

een onnavolgbaar genie, vergelijkbaar met Hippocrates, die niets zomaar voor waar wilde aannemen, maar enkel op basis van eigen waarnemingen en experimenten conclusies trok. Net als Loots beschouwde Kesteloot de geneeskunde veeleer als een kunstvorm dan als een wetenschap. Hij sprak van de 'kunst van genezen, uit ingeschapen neiging geboren'. Net als voor de kunstenaar gold dat een wetenschapper oorspronkelijk moest zijn; ook op hem was de originaliteitseis van toepassing. Boerhaave imiteerde geen voorgangers; hij was een onafhankelijke geest en beschikte over een schepend vermogen. Hij liet zich niet door autoriteiten de les spellen, maar ging zijn eigen weg: 'Wars van zich door gezag te laten slingeren, gaat de voortreffelijke geleerde zijn' eigen gang'. Volgens Kesteloot had Boerhaave zijn gaven niet verworven door arbeid of werk; hij had ze te danken aan de voorzienigheid. Hij was een grote geest 'met de hogere magt bekleed om het rijk der kennis, tot heil van het mensdom uit te breiden'. Dat hij zijn eigen richting bepaalde en origineel was, betekende niet dat Boerhaave zijn voorgangers niet respecteerde. Hij deed recht aan hun verdiensten, 'zonder echter aan derzelve gezag zich in het allerminst te verslaven' en door 'in alles zelf te denken'. In dat opzicht verschilde hij van veel andere geleerden uit zijn tijd, wier werk volgens Kesteloot werd gekenmerkt door 'blinde sleur', 'verwarde voordragt' en 'slaafsche vooringenomenheid'. Behalve een medisch genie was Boerhaave een godvruchtig mens, wiens ziel doortrokken was van 'liefde en eerbied jegens het hoogste Wezen' (Kesteloot 1819, 12, 14, 16, 50).

Besluit

In de vroege negentiende eeuw bestond redelijk wat belangstelling voor het leven en werk van de Leidse geleerde Hermanus Boerhaave. Deze interesse in de persoon van Boerhaave moet worden gezien in de context van het negentiende-eeuwse cultuurnationalisme. Nederland had behoefte aan vaderlandse helden en Boerhaave – een van de weinige Nederlanders die over de landsgrenzen bekend was – was een geschikte kandidaat. In de meeste gedichten, en ook in de prijsverhandeling van Kesteloot, wordt dit nationale aspect beklemtoond. Het is tevens denkbaar dat de interesse in Boerhaave voortkwam uit een anti-Franse houding; vrijwel alle werken die over hem werden geschreven verschenen tijdens de Franse annexatiejaren. In die zin geeft de Boerhaave-literatuur impliciet blijk van een verzetskarakter. Cornelis Loots stelde in zijn vers zelfs expliciet dat Boerhaave 'Den mond des vreemdelings, hoe vast door nijld geklemd'

wist te ontsluiten – en daarmee doelde hij ongetwijfeld op de gehate Fransen.¹⁶

De Boerhaave-literatuur is ook om een andere reden interessant: in het licht van de negentiende-eeuwse geniecultus. Boerhaave werd gerepresenteerd als een oorspronkelijk genie. Kesteloot typeert hem als de 'ware arts'. Deze karakterisering moet in een breder kader worden beschouwd en past bij het denken over oorspronkelijkheid in de eerste decennia van de negentiende eeuw. Binnen en buiten de letterkundige genootschappen werd een debat gevoerd over de 'ware dichter' (Oosterholt 1998; Honings 2011). Welke auteurs uit heden en verleden konden worden bestempeld als ware dichters en aan welke criteria moesten zij voldoen? Bovenal kenmerkte de ware dichter zich door oorspronkelijkheid; hij moest geen imitator zijn en zijn eigen route bepalen. Vooral de zeventiende eeuw, het tijdperk van stadhouder Frederik Hendrik, werd gezien als een tijdperk waarin er oorspronkelijkheid had bestaan; Joost van den Vondel gold als het prototype van de ware dichter (Honings 2011, 206). De oorspronkelijkheidseis is verbonden met de opkomst van de negentiende-eeuwse geniecultus, kortom: met de romantische literatuuropvatting die in de eerste decennia van de negentiende eeuw tot bloei kwam. De wijze waarop Boerhaave werd gerepresenteerd in de Noord- en Zuid-Nederlandse letterkunde van deze periode laat dus zien dat het oorspronkelijkheids- en genieconcept werd geprojecteerd op niet-literaire vakgebieden.¹⁷

Literatuur

BANK 1990

J. Bank, *Het roemrijk vaderland. Cultureel nationalisme in Nederland in de negentiende eeuw*. 's-Gravenhage, 1990.

VAN DEN BERG e.a. 1998

W. van den Berg e.a. (ed.), *Hildebrand, Camera Obscura*. Amsterdam, 1998.

BILDERDIJK 1836-1837

W. Bilderdijk, *Brieven van Mr. Willem Bilderdijk*. (5 dln.) Amsterdam, 1836-1837.

BILDERDIJK 1856-1859

W. Bilderdijk, *De Dichtwerken*. (15 dln.) Haarlem, 1856-1858.

CHAMBERS 1839

W. Chambers, *A Tour in Holland. The Countries on the Rhine and Belgium in the Autumn of 1838*. Edinburgh, 1839.

¹⁶ Over verzetsliteratuur in de Franse tijd, zie Jensen 2010.

¹⁷ Zie in dit kader ook Honings 2011, 237.

CRAANDIJK 1882

J. Craandijk, *Wandelingen door Nederland met pen en potlood*. (7 dln). Haarlem, 1875-1884.

VAN EIJNATTEN 1998

J. van Eijnatten, 'Hypochondrische ziel. Lichaam en geest in *De ziekte der geleerden* (1807) van Willem Bilderdijk', in: *De Negentiende Eeuw*, 22, 3, 1998, 185-205.

FREDERIKS 2000

J. Frederiks, 'Gerard van Swieten (1700-1772). Een beroemde en trouwe leerling van Boerhaave', in: *Gewina. Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek*, 23, 2000, 140-149.

VAN HALL 1839

M. van Hall, *Gedichten*. Amsterdam, 1839 (derde verzameling).

HALLER 1979

A. von Haller, *Haller in Holland. Het dagboek van Albrecht von Haller van zijn verblijf in Holland (1725-1727)*. Ingeleid en geannoteerd door G.A. Lindeboom. Amsterdam, 1979.

VAN HEERIKHUIZEN e.a. 2010

A. van Heerikhuizen e.a., (red.), *Tweede levens. Over personen en personages in de geschiedschrijving en de literatuur*. Amsterdam, 2010.

HELMERS 1812

J. Helmers, *De Hollandsche Natie*. Den Haag, 1812.

HONINGS 2010

R. Honings, "'Toongeeftster van den goeden smaak". De Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, 1813-1833', in: *Nederlandse letterkunde*, 15, 2, 2010, 103-125.

HONINGS 2011

R. Honings, *Geleerdheids zetel, Hollands roem! Het literaire leven in Leiden 1760-1860*. Leiden, 2011.

HONINGS e.a. 2012

R. Honings & O. van Marion (red.), *Vrouw van het Vaderland. Jacoba van Beieren in literatuur en kunst*. Haarlem, 2012.

JENSEN 2008

L. Jensen, *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. Nijmegen, 2008.

JENSEN 2010

L. Jensen, 'Verzetspoëzie en nationale identiteit, 1806-1813', in: N. Bemong e.a., *Naties in een spanningsveld. Tegenstrijdige bewegingen in de identiteitsvorming in negentiende-eeuws Vlaanderen en Nederland*. Hilversum, 2010, 117-134.

KESTELOOT 1819

J. Kesteloot, 'Lofrede op Hermanus Boerhaave', in: *Werken der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen*. 4.2. Leiden, 1819, 3-84.

KNOEFF 2010

H. Knoeff, 'Boerhaave at Leiden: Communis Europae praeceptor', in: O.P. Grell e.a., *Centres of Medical Excellence? Medical Travel and Education in Europe, 1500-1789*. Farnham enz., 2010, 269-286.

- KOOIJMANS 2011
L. Kooijmans, *Het orakel. De man die de geneeskunde opnieuw uitvond: Herman Boerhaave (1668-1738)*. Amsterdam, 2011.
- VAN DER KORST 2003
J. van der Korst, *Een dokter van formaat. Gerard van Swieten, lijfarts van keizerin Maria Theresia*. Amsterdam, 2003.
- VAN LENNEP 1840
J. van Lennep, *De lotgevallen van Ferdinand Huyck* (2 dln.) Amsterdam, 1840.
Levensschetsen 1839
Levensschetsen van vaderlandsche mannen en vrouwen. Haarlem: Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, 1839 (negende druk).
- LOOTS 1816-1817
C. Loots, *Gedichten*. (4 dln.) Amsterdam, 1816.
- LUYENDIJK-ELSHOUT 1994
A. Luyendijk-Elshout, *Wandelen met Boerhaave in en om Leiden*. Leiden, 1994.
- MACGREGOR 1835
J. MacGregor, *My Note Book*. London, 1835.
Nederlandsch Magazijn 1836
Nederlandsch magazijn, ter verspreiding van algemeene en nuttige kundigheden, 3, 1836.
- OTTERSPEER 2002
W. Otterspeer, *Groepsportret met Dame 2. De vesting van de macht. De Leidse Universiteit, 1673-1775*. Amsterdam, 2002.
Penning-magazijn voor de jeugd 1836
Hollandsch penning-magazijn voor de jeugd, 2, 1836.
- VAN SAS 2004
N. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900*. Amsterdam, 2004.
- SCHONEVELD 1983
C. Schoneveld, 'Samuel Johnson's *Life of Dr Boerhaave* and a Dutch Translation', in: J. van Dorsten (red.), *The Age of Boerhaave*. Leiden, 1983, 17-21.
- SCHONEVELD 1984
C. Schoneveld, 'Een onbekende vertaling van Jacob Geel uit het Engels: Samuel Johnson, *Het leven van Herman Boerhaave*', in: *Nieuw Letterkundig Magazijn*, 2, 1, 1984, 14-18.
- SCHONEVELD 1994
C. Schoneveld, 'Introduction', in: S. Johnson & J. Geel (red.), *The life of Dr. Boerhaave & Het leven van Herman Boerhaave*. Leiden, 1994.
- STROMBECK 1838
F. von Strombeck, *Darstellungen aus einer Reise durch Deutschland und Holland im Jahre 1837*. Braunschweig, 1838.
- VAN ZONNEVELD 1985
P. van Zonneveld, 'Boerhaave op Oud-Poelgeest', in: T. Hermans & P. van Zonneveld, *Het land der letteren. Leiden. Door schrijvers en dichters in kaart gebracht*. Amsterdam, 1985, 15-18.

VAN ZONNEVELD 1988

P. van Zonneveld, 'Leiden in vreemde ogen: buitenlandse bezoekers 1830-1840', in: P. van Zonneveld (red.), *Het Bataafsch Athene. Cultuurhistorische opstellen over Leiden 1800-1850*. Leiden, 1988, 7-18.

VAN ZONNEVELD 1989

P. van Zonneveld, *Behouden huizen in literatuur, wetenschap en kunst*. Utrecht, 1989.